

Η άνοδος του δεξιού εξτρεμισμού και η υποχώρηση της δημοκρατίας

Description

Ιωάννης Τιρκίδης*

Η φιλελεύθερη δημοκρατία βρίσκεται εδώ και καιρό σε υποχώρηση, και περισσότερο τα τελευταία δέκα χρόνια, όπως τεκμηριώνεται ευρέως σε πολλές επαναλαμβανόμενες μελέτες. Παραδείγματα είναι η έκθεση του Ινστιτούτου V-Dem από το Πανεπιστήμιο του Γκέτεμποργκ στη Σουηδία και ο Δείκτης Δημοκρατίας του Economist Intelligence Unit. Η υποχώρηση της δημοκρατίας εκδηλώνεται με την αύξηση του αριθμού των αυταρχικών καθεστώτων στον κόσμο, ή με την αύξηση του αυταρχισμού εντός των κατά τα άλλα δημοκρατικών καθεστώτων. Όλο και περισσότεροι πολίτες ασπάζονται τον δεξιό εξτρεμισμό και απομακρύνονται από τις αξίες του πλουραλισμού, του σεβασμού των μειονοτήτων και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η αναζωπύρωση του εθνικισμού και του πλειοψηφισμού, με τον τελευταίο να προβάλλει την υπεροχή της πλειοψηφίας με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, είναι οι προβλέψιμες συνέπειες. Αλλά η συσχέτιση και η αιτιώδης συνάφεια δεν είναι απαραίτητα το ίδιο, και μας ενδιαφέρει εδώ περισσότερο η τελευταία. Σε αυτό το άρθρο εξετάζουμε τα αίτια και τις συνέπειες που διέπουν την υποχώρηση της δημοκρατίας και την άνοδο του δεξιού εξτρεμισμού. Όσο θλιβερό και αν είναι αυτό, η υποχώρηση θα διαρκέσει και αναπόφευκτα θα υποκρύπτει μεγάλη αναταραχή και διχόνοια στις δυτικές κοινωνίες τα επόμενα χρόνια.

Κατευθύνσεις έρευνας

Στη βιβλιογραφία υπάρχουν δύο κατευθύνσεις έρευνας σχετικά. Η μία είναι περισσότερο

οικονομικά προσανατολισμένη και στηρίζεται στην εισοδηματική ανισότητα και στις παθογένειες του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, ως κύριες υπαιτιότητες. Η γραμμή αυτή αναπτύσσεται από ανθρώπους όπως ο Joseph Stiglitz, καθηγητής οικονομικών του Πανεπιστημίου Κολούμπια και βραβευμένος με Νόμπελ. Η άλλη υιοθετεί μια ευρύτερη άποψη μέσα από τον φακό μιας αυξανόμενης ανασφάλειας, η οποία όμως έχει δύο πτυχές, την οικονομική και την πολιτισμική. Αυτή η τελευταία παρουσιάζεται από τον Pranab Bardhan και άλλους, έναν διεθνώς αναγνωρισμένο οικονομολόγο του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας στο Μπέρκλεϊ, στο βιβλίο που εξέδωσε πρόσφατα με τίτλο “Ένας κόσμος ανασφάλειας, δημοκρατική υποχώρηση σε πλούσιες και φτωχές χώρες”. Οι δύο κατευθύνσεις έρευνας είναι διακριτές, αλλά και επικαλυπτόμενες, και είναι περισσότερο συμπληρωματικές μεταξύ τους παρά υποκατάστατες, όπως θα εξηγήσουμε.

Η άνοδος του δεξιού εξτρεμισμού

Αυτό που πραγματικά προκαλεί την νοητική περιέργεια, δεν είναι μόνο η άνοδος του δεξιού εξτρεμισμού και του αυταρχισμού, αλλά και η υποστήριξη που λαμβάνουν οι δεξιοί λαϊκιστές ηγέτες από τους πληθυσμούς της εργατικής τάξης που παραδοσιακά ψήφιζαν την αριστερά. Τα παραδείγματα είναι πολλά. Είναι ο Τράμπ στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο οποίος είναι τώρα το φαβορί για το χρίσμα των Ρεπουμπλικάνων για τις προεδρικές εκλογές του 2024. Στη Γαλλία, η ακροδεξιά Μαρίν Λεπέν, μπορεί να έχασε τις τελευταίες προεδρικές εκλογές, αλλά κέρδισε το 43% των ψήφων. Ομοίως στη Βραζιλία, ο υποψήφιος της δεξιάς, ο Μπολσονάρο, έχασε τις τελευταίες εκλογές αλλά έλαβε το 49% των ψήφων. Η Τζόρτζια Μελόνι, η πρωθυπουργός της Ιταλίας, ηγείται ενός συνασπισμού δεξιών κομμάτων και το δικό της κόμμα, Αδελφοί της Ιταλίας, τοποθετείται στην άκρα δεξιά με φασιστικές ρίζες. Ο Βίκτορ Όρμπαν στην Ουγγαρία κέρδισε μια τέταρτη θητεία ως πρωθυπουργός το 2022, με συντριπτική πλειοψηφία. Στην Πολωνία το ακροδεξιό PiS που βρίσκεται στην εξουσία είναι πιθανό να κερδίσει τις εκλογές του επόμενου μήνα. Οι Σουηδοί Δημοκράτες, που υποστηρίζουν τον κυβερνητικό συνασπισμό, είναι το ίδιο, ένα εθνικιστικό, συντηρητικό, αντιμεταναστευτικό, αντί-ισλαμικό και ευρωσκεπτικιστικό ακροδεξιό κόμμα. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο παραδείγματα ακροδεξιών, περισσότερο αυταρχικών καθεστώτων είναι του Ερντογάν στην Τουρκία και του Ναρέντρα Μόντι στην Ινδία. Αυτή η καταγραφή δεν είναι εξαντλητική, αλλά είναι ενδεικτική της γενικής κατεύθυνσης των εθνικών πολιτικών σε πλούσιες και φτωχές χώρες.

Η εισοδηματική ανισότητα ως αιτία

Υπάρχει σαφής σύνδεση μεταξύ της αυξανόμενης εισοδηματικής ανισότητας και της αύξησης του αυταρχισμού και του δεξιού εξτρεμισμού. Αναπόφευκτα, η οικονομική

ανισότητα οδηγεί σε πολιτική ανισότητα, λέει ο Joseph Stiglitz, και όταν οι δύο αποκτούν ακραίες διαστάσεις, όπως συμβαίνει στο τέλος, οι άνθρωποι αρχίζουν να απορρίπτουν τη δημοκρατία και να υιοθετούν αυταρχικές αντιλήψεις. Αυτό συμβαίνει όταν, για παράδειγμα, τα πολιτικά κόμματα δέχονται χορηγίες, δίνοντας στους χορηγούς τους τη δυνατότητα να καθορίζουν τις δημόσιες πολιτικές. Η πολιτική ανισότητα με τη σειρά της μπορεί να είναι αυτό-ενισχυόμενη, και τότε η φορολογία εισοδήματος για τους πλούσιους μειώνεται, ή οι κοινωνικές δαπάνες περιορίζονται, ή η ποιότητα των δημόσια προσφερόμενων αγαθών, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης, υποβαθμίζεται. Τότε η ιδιωτική εκπαίδευση ευδοκίμει προς όφελος εκείνων που έχουν την οικονομική δυνατότητα να την αγοράζουν. Ως αποτέλεσμα, η εμπιστοσύνη στη δημοκρατία υπονομεύεται από ένα διάχυτο αίσθημα αποκλεισμού και το άδικο των αποτελεσμάτων.

Ευρύτερες ανασφάλειες

Αλλά η εισοδηματική ανισότητα μπορεί να μην είναι η κύρια εξήγηση σύμφωνα με τον Bardhan και άλλους μελετητές. Με μια ευρύτερη έννοια, η κύρια εξήγηση είναι η ανασφάλεια, η οποία είναι τόσο οικονομική όσο και πολιτισμική. Η οικονομική ανασφάλεια αφορά την απασχόληση και τα εισοδήματα, καθώς και το μέλλον της απασχόλησης και των εισοδημάτων. Η πολιτισμική ανασφάλεια αφορά την εθνική ταυτότητα και την αίσθηση του ανήκειν. Υπό αυτή την έννοια, το μεταναστευτικό αναγκαστικά κατέχει εξέχουσα θέση.

Η αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση της δεκαετίας του 1990 και του 2000, σήμαινε τη διεθνοποίηση της βιομηχανικής παραγωγής. Οι εγχώριες βιομηχανίες επέκτειναν τις δραστηριότητές τους σε χώρες χαμηλού κόστους όπως η Κίνα ειδικότερα. Στη συνέχεια επαναπατρίζουν την παραγωγή και την εμπορεύονται στην εγχώρια αγορά και σε όλο τον κόσμο. Αυτό οδήγησε σε μεγάλο αριθμό απωλειών θέσεων εργασίας στις βιομηχανικές ζώνες των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρώπης. Η διεθνοποίηση της παραγωγής συνοδεύτηκε από τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου. Η έννοια της ενότητας και της εθνικής ταυτότητας διαβρώθηκε, με αποτέλεσμα οι κοινωνίες να παραμένουν διασπασμένες εκ των έσω.

Η φευγαλέα αριστερά

Παρεκκλίνουμε και επανερχόμαστε στο ερώτημα που θέσαμε στην αρχή, γιατί οι εργατικές τάξεις εγκαταλείπουν τα αριστερά κινήματα υπέρ των ακροδεξιών ηγετών. Μπορεί να υπάρχουν πολλές εξηγήσεις, αλλά δύο είναι οι πιο σημαντικές σύμφωνα με τον Pranab Bardhan. Πρώτον, τα δεξιά εξτρεμιστικά κόμματα και γενικότερα τα δεξιά κόμματα μετακινούνται προς το κέντρο και την κεντροαριστερά του πολιτικού

φάσματος, σε πολλές περιπτώσεις, προσαρμόζοντας ανάλογα τις πολιτικές τους. Δεύτερον, η αποδυνάμωση των συνδικαλιστικών οργανώσεων στον απόηχο της ανόδου του νεοφιλελεύθερου και παγκόσμιου καπιταλισμού, σήμαινε ότι ο ρόλος τους ως φορείς ενσωμάτωσης και κοινότητας μεταξύ των μελών τους, ανεξαρτήτως φυλετικής και εθνικής καταγωγής, αποδυναμώθηκε σημαντικά.

Οι λόγοι για την αποδυνάμωση των συνδικαλιστικών οργανώσεων, είναι πολλοί. Είναι για παράδειγμα η κάμψη της βιομηχανίας και η ταυτόχρονη ανάπτυξη των υπηρεσιών, καθώς και οι επιρροές από την τεχνολογία και την παγκοσμιοποίηση. Εάν οι εργατικές τάξεις είναι πιο ετερόκλητες όπως συμβαίνει στις υπηρεσίες, και οι μισθολογικές απολαβές πιο άνισα κατανομημένες, είναι δυσκολότερο να οργανωθούν ουσιαστικά και αποτελεσματικά.

Πολιτισμική ανασφάλεια

Εκ των πραγμάτων, τα ζητήματα των μειονοτήτων και της μετανάστευσης κατέχουν εξέχουσα θέση στην αναζωπύρωση του εθνικισμού. Στην Ευρώπη η μετανάστευση είναι ήδη ένα μεγάλο ζήτημα από άποψη πολιτισμική ή ταυτότητας. Αλλά αυτό δεν συμβαίνει στο κενό, και οι μεταναστευτικές πολιτικές δεν είναι επαρκείς για το έργο που αντιμετωπίζουν. Το τεράστιο χάσμα στο βιοτικό επίπεδο μεταξύ του παγκόσμιου βορρά και του νότου, δεν είναι πλέον βιώσιμο. Υπάρχει τεράστια και διάχυτη επίγνωση αυτών των διαφορών και όσο αυτές παραμένουν μεγάλες και διευρυνόμενες, οι άνθρωποι θα συνεχίσουν να σπρώχνουν προς το βορρά σε αναζήτηση καλύτερης ζωής. Το συνεχιζόμενο δράμα στη Μεσόγειο και η μεταναστευτική κρίση στα νότια σύνορα των Ηνωμένων Πολιτειών αποτυπώνουν το θέμα. Αλλά αυτή είναι μόνο η πλευρά της προσφοράς του ζητήματος της μετανάστευσης. Στην πλευρά της ζήτησης, η δημογραφική συρρίκνωση στις αναπτυγμένες χώρες, δημιουργεί ενίοτε σοβαρές ελλείψεις εργατικού δυναμικού και παρέχει ισχυρά κίνητρα για να εισάγονται άνθρωποι για να κάνουν τις δουλειές που δεν κάνουν οι ντόπιοι. Ελλείπει καλά σχεδιασμένων μεταναστευτικών πολιτικών, οι διακινητές πληρούν το κενό, και τα αισθήματα ανασφάλειας των τοπικών πληθυσμών αξιοποιούνται στη συνέχεια εύκολα από τους ακροδεξιούς εξτρεμιστές.

Κλείνοντας

Οι οικονομικοί και οι πολιτισμικοί παράγοντες και παράγοντες ταυτότητας, ενισχύουν ο ένας τον άλλον στην υποχώρηση της δημοκρατίας και στην άνοδο του δεξιού εξτρεμισμού. Και οι δύο παράγοντες εδράζονται σε ένα σύστημα που διεθνοποίησε την παραγωγή και τον καταμερισμό της εργασίας, το οποίο αποξένωσε τους εργαζόμενους πληθυσμούς και στήριξε αποκλειστικές και όχι συμπεριληπτικές κοινωνίες. Αυτό παράγει

διαιρέσεις και διαχωρισμούς και επιτρέπει στους ακροδεξιούς εξτρεμιστές να εκμεταλλεύονται τις ανασφάλειες που δημιουργούνται με αυτόν τον τρόπο. Η μεταβαλλόμενη φύση των θέσεων εργασίας στις μοντέρνες οικονομίες στις οποίες κυριαρχούν οι τομείς των υπηρεσιών, και η διάσταση στις δεξιότητες και τις απολαβές που συνεπάγεται, έχει αποδυναμώσει τις συνδικαλιστικές οργανώσεις στον κρίσιμο ρόλο τους, για την ενσωμάτωση του εργατικού δυναμικού και την εξισορρόπηση των κοινωνικών διαιρέσεων. Ο πόλεμος, η κλιματική αλλαγή, και το ολοένα διευρυνόμενο εισοδηματικό χάσμα μεταξύ του παγκόσμιου βορρά και του νότου, έχουν προκαλέσει πρωτοφανή κύματα μετανάστευσης, τα οποία οι σημερινές μεταναστευτικές πολιτικές δεν είναι σχεδιασμένες να αντιμετωπίσουν. Αυτές οι συσσωρευμένες κοινωνικές πιέσεις, ενισχύουν τον δεξιό εξτρεμισμό και η καταπολέμησή του δεν θα είναι εύκολη υπόθεση. Σίγουρα θα απαιτήσει πιο συμπεριληπτικές και δίκαιες κοινωνίες, που θα περιορίζουν τις διαιρέσεις και θα ενισχύουν την αίσθηση του ανήκειν σε όλο τον πληθυσμό.

*Ο Ιωάννης Τιρκίδης είναι Διευθυντής Οικονομικών Ερευνών στην Τράπεζα Κύπρου και Πρόεδρος της Εταιρείας Κυπριακών Οικονομικών Μελετών (Cyprus Economic Society). Οι απόψεις που εκφράζονται είναι προσωπικές.